

ОРГАНИ НА УПРАВЛЕНИЕ НА "ЗАДДУНАВСКИТЕ ПРЕСЕЛНИЦИ" ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX В

ИВАН ГРЕК

Въпросите, свързани с гражданското устройство и управление на Бесарабия, са осветлявани в литературата от общ характер и в специални изследвания по история на областта, публикувани през периода XIX—XX в.¹ По правило в тези публикации не се разглеждат аспекти на проблема, отнасящи се до "заддунавските преселници" като част от селското съсловие в този край².

В изследванията на историците, посветени на "заддунавските преселници", са анализирани най-вече Указът на Правителствения сенат на Русия от 29 декември 1819 г. и Специалният акт на Министерството на вътрешните работи от 20 март 1820 г., на основание на които пришълците иззад Дунав са заселени в южната част на Бесарабия³.

Целта на настоящата статия е да се проследи формирането и функционирането на системата от административни органи за управление на "заддунавските преселници" и техният апарат, вътрешната еволюция във функциите на местните органи на властта и причините за настъпилите изменения, да се разкрие характерът на взаимоотношенията между административния апарат и преселниците във връзка с факторите, които ги обуславят.

След Кримската война по Парижкия договор от 1856 г. южната част на Бесарабия е дадена на Молдавското княжество — 40 от 83-те преселнически поселения /колонии/. С това единната система на управлението им престава да съществува. Това е главното основание настоящото изследване да се ограничи в хронологическите граници на първата половина на XIX в.

След Руско-турската война от 1806-1812 г. царското правителство започва да провежда специфична политика в новозавладените земи, които през 1913 г. получават административното наименование Бесарабска област. Характерът на тази политика се определя преди всичко от стратегическите цели на Руската империя на Балканите.

По изявление на статс-секретаря на външните работи на Русия граф И. А. Каподистрия Бесарабска област "трябва по желание на Господаря да изглежда в очите на жителите на съседните страни като място за отпочиване и благополучие"⁴. По повод на това изявление на известния руски деятел, симпатизиращ на балканските народи в борбата им против османските поробители, молдавските историци Е. М. Русев и К. П. Крижановская пишат: "Да се представи в очите на християнските поданици на султана като освободител и благодетел и да усили своя авторитет на Балканите царизмът е можел с толкова по-голям успех, колкото по-добре би била уредена участта на преселниците в Бесарабия"⁵.

Във връзка с това вътрешната политика на руските правителства по отношение на Бесарабска област и населяващите я народи чак до последните две десетилетия на XIX в. се определя при отчитане на това важно военно-стратегическо и политическо значение, което има този край в балканските аспирации на С. Петербург. Тази политика трябвало да държи сметка за историческото минало, правно положение и вековни традиции на различните съсловия и групи от населението на областта в сферата на аграрните отношения, земеползването, стопанската дейност — от една страна, а от друга — след заминаването на ногайските татари в началото на XIX в. да се заселят пустеещите земи на т. нар. Буджак. Трябвало да се създадат условия за икономическо издигане на областта, за да се превърне в добре осигурен продоволствен тил на руската армия в случай на война с Турция⁶. Споменатият И. А. Каподистрия в писмо до наместника на Бесарабска област А. Н. Бахметев от юни 1816 г. изтъква "високата степен на особения интерес", проявяван от Александър I към замисляната реформа за управление на областта. Нейното предназначение, писал статс-секретаря по външните работи, императорът вижда в необходимостта "да се осигури процъфтяването на новопридобития край" и "на дело да се докаже, че и при запазване на отличителния и национален характер на областта /к. м., И. Г./ може да се постигне превръщането ѝ в изключително полезна област по отношение на финансите, населението, търговията и политиката"⁷.

За изпълнението на тези специфични политически, социално-икономически, административни и други задачи в Бесарабска област царското правителство използва различни способи, в това число въвеждането в действие на цяла система от законодателни актове и създаването на специални административни органи за областта като цяло и в частност за отделните групи от населението. Например от 1913 г. държавните села с административно и стопанско отношение са подчинени на Втория департамент на Бесарабското областно управление, от 1818 г. до 1828 г. те са под управлението на Финансово-икономическата експедиция [отдел]* на областното управление. През 1829 г. в Бесарабската

* Тук и по-нататък поставените в квадратни скоби пояснения са от преводача.

финансова палата е въведена нова административна длъжност — специален чиновник за надзор на държавните селища.

Средното звено на управление — *волости* [административно-териториална единица, околия] — е създадено едва през 1827 г. На волостните управления се възлагат също полицейски и съдебни функции.

Реформата на П. Д. Киселов през 1839 г., засягаща държавните селища в Бесарабия, създава стройна система за тяхното управление от горе на долу. Тя се състои от: Министерство на държавните имоти, Палата на държавните имоти със седалище в Кишинев, окръжни, волостни и селски управления. Последните възникват именно през 1839 г. Тази система на управление съществува до началото на 70-те години на XIX в. Нейните основни функции са фискални и контролни по отношение на стопанската дейност и бит на държавните селяни.

Управлението на немските колонии в Бесарабия се осъществява от: *селски приказ* [управление, кметство], състоящ се от *старшина* [старейшина, ръководител, кмет — на немски език *шулци*], двама помощници [заседатели, *бейзицери*] и един писар; *окръжни прикази* [управления], поставени в подчинение на *надзорника* на немските колонии. Последният е в подчинение на Попечителния комитет за чуждите преселници в Южна Русия. На върха на тази административно-управленческа система стои Министерството на вътрешните работи, а от 1837 г. — Министерството на държавните имоти.

Специфично управление има и Дунавската казашка войска [опълчение]. То се състои от *станично* [на поселението] управление /атаман, двама станични съдии и двама съдебни заседатели/, войсково управление, комисии към военния съд, назначаван войскови атамани. Общото главно управление на казашките поселения [административно-териториален район] и на казашката войска се осъществява от новоросийския и от бесарабския генерал-губернатор⁸.

Въпросът за статуса и управлението на заддунавските преселници в Буджака възниква и се решава практически още в хода на войната от 1806—1812 г. Първоначално те са включени в Уст-Дунавските и в Бугските казашки войски и поставени под управление на съответните административни органи⁹. След разпускането на тези нередовни формирования и несполучливия опит за насилствено разселване на бежанците във вътрешността на Новоросийския край през април 1811 г. командващият Молдавската армия М. И. Кутузов в своето "Обявление" обещава да осигури "свободни земи за въдворяване" [заселване] на бежанците, където те ще съставляват "самостоятелна общност колонист-заселници", подчинени на руски офицери, а не на диваните [правителствата] на княжествата и на земските исправници [губернски полицейски началници]¹⁰. Още през май с. г. М. И. Кутузов назначава А. Я. Коронелли /действителен статски съветник, чиновник от Държавната колегия на външните работи/ за главен попечител на заддунавските преселници във Вълхия, Молдова и Бесарабия /Бесарабия = Буджака/, който се заема с "управлението и преселването на

българите, намиращи се в териториите, завладени от нашето оръжие"¹¹. В частност А. Я. Коронелли решава въпроси, свързани със създаването на Българска земска войска, устройването на преселниците с права, каквито има Донската казашка войска, защитата на личните и социалните им права от посегателствата на диваните на Молдавия и Влахия, както и от местните помещици. Той поддържа контакти с видния деятел на българското Възраждане епископ Софроний Врачански и ръководеното от него Букурещко българско общество¹².

"Обявлението" на М. И. Кутузов дава основание на Софроний Врачански да се обърне към него на 29 май 1811 г. с "Молба от всички намиращи се тук българи". В нея наред със социални се поставят и национални искания, именно: да се предостави за наследствено владение на българските преселници територията в района на Турну-Магурели, Зимнич (Зимница), Слобозия, Гюргево, Браила и Галац; да се възложи нейното управление на най-способните представители на българите; да се открият български национални училища и съдилища; да се построят български черкви, в които богослужението да се извършва от български свещеници, избирани на тази длъжност¹³. Така в лицето на своя водител българската емиграция за пръв път поставя въпроса за автономия в рамките на новозаселени земи, намиращи се извън българските национални територии¹⁴. Разрешаването на този важен политически въпрос не зависело от М. И. Кутузов, но въпреки това той създава специален комитет, оглавен от А. Я. Коронелли, в чийто състав е включен и Софроний Врачански. На комитета е възложено да подготви "Положение [закон] за управление на българските и на другите колонисти, преминали от десния на левия бряг на Дунав". В негови текстове намират отражение и предложения на българския деятел¹⁵. В рапорта си до М. И. Кутузов от 5 юли 1811 г. А. Я. Коронелли предлага въпросът за отделянето на обособена територия за заселване на българските преселници да се реши временно до неговото окончателно разглеждане от Александър I¹⁶. В секретното си писмо до М. И. Кутузов от 15 ноември 1811 г., описвайки тежкото положение на преселниците в Молдавия, Влахия и Бесарабия, А. Я. Коронелли предлага да им се предоставят за постоянно настаняване държавни земи в Бесарабия и да се помоли царят да утвърди "главния попечител /т. е. него, Коронелли — б. м., И. Г./, за да може в изпълнение на длъжността си да се заеме с управлението на преселниците по всички краища", а също да се утвърди щатът на служителите в комитета за управление на преселниците¹⁷.

След завършването на войната А. Я. Коронелли напуска Главната квартира [щаб] на Дунавската армия и длъжността попечител остава вакантна. Въпросът за устройството на бежанците в Буджака се забавя и усложнява. Помещиците в Бесарабска област започват да предявяват свои права върху преселниците и имуществото им и се стремят да ги подчинят на местните правови норми. Сред новите жители на областта възникват брожения и масови вълнения против

помещиците и земската полиция. Открито се обсъжда въпросът за реемигриране отвъд Дунав и даже част от преселниците напускат областта¹⁸. Друга част от тях през 1815 г. настоява да бъдат устроени тук с правата на Донската казашка войска¹⁹.

Обезпокоена от възможността да спадне престижът и влиянието ѝ на Балканите, царската власт се заема сериозно с проблемите на преселниците и формира комисия. През февруари 1816 г. за ръководители на комисията са назначени: надворният съветник, бъдещият декабрист А. П. Юшневский и бившият началник на българската земска войска, щабс-ротмистър от руската армия Д. П. Ватикиоти. Изпълнявайки фактически ролята на попечители, те извършват огромна работа за установяване на числеността на преселниците и тяхното местоживее за защитата им от посегателства на местните власти и на помещиците. Те изпитват острата необходимост от създаване на специално отделно управление за преселниците с администрация, набрана измежду преселниците, която да ги защитава и взаимодейства с властите на Бесарабска област. По това време отново се поставя въпросът за назначаване на попечител на всички „заддунавски преселници“. На 26 юни 1816 г. главнокомандващият 2-ра армия ген. Л. Л. Беннигсен уведомява наместника на Бесарабската област А. Н. Бахметев, че е наредил на А. П. Юшневский и Д. П. Ватикиоти "да поемат задълженията на попечителя на преселниците-християни от всякакви обиди и притеснения"²⁰. А. П. Юшневский не се задържа дълго на тази длъжност. На 10 юли с. г. със заповед на А. Н. Бахметев за попечител е определен Д. П. Ватикиоти "за временно управление на заддунавските пределници в цинутите [районите] Хотарничански, Кодърски, Гречански, Томаровски, Бендерски и в областния град Кишинев"²¹.

На Ватикиоти е наредено да управлява преселниците с помощта на старшини, избирани от преселниците из своите по-влиятелни представители. Заедно с придадените му щатни чиновници и с избраните старшини Ватикиоти формира особен тип временни районни управителни органи. Самият попечител е задължен лично не по-малко от три пъти годишно да обхожда всички преселнически поселения и да проверява дали жителите им не търпят притеснения "от страна на старшините или земските полицейски началници, да защитава потърпевшите, да заменя старшините, които не са изпълнили задълженията си, и да уведомява наместника на Бесарабска област за своеволия на полицейските началници с оглед вземане на своевременни мерки против тях"²². Д. П. Ватикиоти довършва делото, започнато заедно с А. П. Юшневский: въпреки съпротивата на властите на Бесарабска област и на помещиците той успява да организира изселването на зеселилите се в помещически имения преселници и да ги презасели в Буджака, в който се създава район с компактно българско и гагаузки население, запазен и до наши дни.

Наскоро след това на 29 декември 1819 г. е издаден Указ на правителствения

Сенат²³. Указът има важно значение за устройството на "заддунавските преселници" в Буджака. На първо място той определя тяхното социално-правно положение — дадени им са права и привилегии, еднакви с тези на чуждите колонисти в Русия; на второ място — определят се аграрните отношения между преселниците и руската феодална държава, поставят се основите на специфична данъчна политика на царизма към новите му поданици; на трето място — предвижда се отделно самостоятелно административно управление за тях. Член 12 от Указа предвижда от държавните земи, на които са заселени "заддунавските преселници", да се образуват 4 окръга. Във "Ведомостта", приложена към Указа, са посочени имената на тези окръзи /Прутски, Кагулски, Измаилски, Буджакски/ и са посочени поселенията, влизащи в тях. По член 14 "заддунавските преселници" се поставят в подчинение на Бесарабската кантора за чужди заселници /тя е образувана през 1818 г. и влиза в състава на Попечителния комитет за чуждите заселници в южните райони на Русия/. Следващият 15-ти член предвижда в Бесарабската кантора да има един "чиновник, помощник на ръководителя на кантората, чиито задължения са да осъществява възложения на кантората непосредствен надзор и попечителство на преселниците".

Макар че в Указа не е писано нищо за длъжността попечител фактически тя се запазва още известно време. Не малка заслуга за това според нас има председателят на Попечителния комитет за чуждите заселници в южните райони на Русия И. Н. Инзов. Срещайки се с изселниците още през годините на Руско-турската война от 1806-1812 г., този смел генерал от руската армия, герой от Отечествената война от 1812 г., полага настойчиви усилия за тяхното устройство в Бесарабия. Именно след неговия обстоятелствен доклад до царя от март 1819 г. Александър I взема решение българите и гагаузите да бъдат настанени в Бесарабия при условия, обещани им от М. И. Кутузов през април 1811 г. Като председател на Попечителния комитет до средата на 40-те години И. Н. Инзов се интересува постоянно от живота на преселниците, осигурява материални помощи в трудни за тях времена, занимава се с благоустройствени въпроси на колонистките селища, построяването на черкви, разкриването на черковно-приходски [енорийски] училища, отделя специално внимание на управлението на колонииите, като разработва инструкция за селските прикази [кметства]²⁴.

След Д. П. Ватикиоти, който умира в началото на 1820 г., за попечител на "заддунавските преселници" е назначен някакъв чиновник Лучкин, а после майорът от руската армия С. И. Малевинский. До средата на 20-те години той се занимава главно с вътрешното устройство на всяко поселение²⁵. След него през разглеждания период на тази длъжност не е назначаван никой. От средата на 20-те години до 1832 г. длъжността помощник на ръководителя на Бесарабската кантора се заема от майора в оставка П. К. Мардер²⁶ /брат на К. К. Мардер, възпитател на бъдещия император Александър II/. П. К. Мардер фактически не оставя забележима следа в живота на преселниците, макар че се

води Руско-турската война от 1828-1829 г., която предизвиква ново масово преселване на българи и гагаузи в Бесарабия и свързаните с това многобройни проблеми по настаняването им. Но с дейността тъкмо на този чиновник е свързана промяната в отношението на местната администрация към "заддунавските преселници". Все повече и повече те са третираны като обикновени поданици на руската корона с всички произтичащи от това последици. Именно през тези години започва незаконно въвеждане от местните власти в колонистките поселения на крепостнически форми на експлоатация.

През 1833 г. заедно с другите две кантори е ликвидирана и Бесарабската кантора за чуждите заселници. За управление на колонииите на "заддунавските преселници" е създадено отделно учреждение — Управление на заддунавските преселници. То се изгражда като самостоятелен административно-териториален орган със значителни пълномощия. Неговата дейност се определя от "Устав на колонииите на чужденците в империята"²⁷, от постановления и разпореждания на Министерството на вътрешните работи /до 1837 г./ и на Министерството на държавните имоти /след 1837 г./, а също и на Попечителния комитет за чуждите заселници в южните райони на Русия, в чието непосредствено подчинение е поставен. По отношение на органите на управление на Новоросийския край и на Бесарабска област Управлението на заддунавските преселници е автономно. В случай на необходимост тези органи могли да поставят и решават въпроси, отнасящи се до "заддунавските преселници" само чрез Попечителния комитет и чрез ръководителя на Управлението на заддунавските преселници. Управлението на заддунавските преселници управлява техните колонии чрез окръжни и селски прикази [управления]. То решава всички въпроси от социално-икономически, обществено-политически, културно-битов и правови характер: регулиране на аграрните отношения /налози, повинности, разпределение на земята, арендни сделки и др./, благоустройство на селата, откриване на училища и функционирането им, взаимоотношенията между местните органи на властта и колонистите и т. н. Без знанието и разрешението на Управлението никой, освен колонистите, няма право в съответните подопечни територии да арендува земя, да открива търговски заведения и занаятчийски работилници, да строи различни обекти, да изкупува от колонистите земеделска продукция, да живее постоянно в колонистки селища, да придобива колонистки статут и пр. Управлението на "заддунавските преселници" привежда в изпълнение нарежданията на висшестоящите органи, участва във формирането на окръжните и селските прикази, осъществява надзорни и полицейски функции. Ето защо то играе важна роля в живота на преселниците и за провеждането в Бесарабия на политиката на Русия за покровителство на балканските народи.

Постепенно обаче откъм края на 30-те години на XIX в. Управлението на "заддунавските преселници" се превръща в орган, експлоатиращ преселниците чрез използване на техен безплатен труд за корисни цели, чрез разширяване на

крепостническите форми на експлоатация, обсебване на монополни права за търговия със селскостопанска продукция на преселниците и т. н.²⁸

Управителят на "заддунавските преселници" М. Бутков /1833—1844 г./, както и чиновниците в това ведомство, не произлизат от преселническите среди. Те са школувани в различни учреждения²⁹ във феодално-бюрократичен дух и прилагат този свой опит при управлението на колонии на преселниците.

По време на антифеодалните вълнения на "заддунавските преселници"³⁰ чиновниците от Управлението арестуват, хвърлят в затворите, избиват колонисти, лишават преселници от колонистки статус, въвеждат в колонии казацки наказателни отряди и т. н.³¹ За да оправдаят своите действия, те характеризират преселниците пред висшестоящите власти като хора "с недопустима нравственост и неспокоен характер", които "нямат порядъчно домаќинство" и най-необходимото — жилища. За много от тях "цялото богатство се състои от земянки", които представляват "бордеи, почти без покрив"³². Това е "най-лошата част от народа", пише Е. Ган, поддръжник на М. Бутков, до министър П. Д. Киселъв³³. По същия начин характеризира участниците в протестите и самият М. Бутков, подчертавайки, че сред тях няма даже "нито един посредствен стопанин", а някои служат дори като ратаи³⁴.

В рапортите си Г. Ган и М. Бутков пишат още, че недоволството на преселниците е резултат от внушения на отделни по-заможни преселници³⁵, които подтикват "бедняците" с корисни цели — за да изберат свой човек за окръжен старшина [управител] на Горно-Буджакския окръг³⁶ и че тъкмо поради това се опитват "да посеят между колонистите раздор и недоверие към началниците"³⁷. В донесение до П. Д. Киселъв Е. Ган уточнява: "Простотията и левостерието на повечето от българите са невероятни. От тези им качества извличат полза много лица"³⁸.

Е. Ган и М. Бутков се опитват да докажат, че протестите на "заддунавските преселници" имат национален характер: недоволни от местната администрация, заможните преселници насъскват бедняците и средняците против чиновниците от руска националност, че искат "да свалят цялото сегашно началство и да учредят ново, в което да влезат само българи"³⁹. Наличните документи и материали относно колонисткото движение през 1842—1844 г. обаче съдържат сведения, опровергаващи такова обяснение. Това движение фактически е насочено и против тази част от заможните преселници, която поддържа Бутков, ръководи селските прикази [управления] и наред с окръжните старшини носи вина за злоупотребленията в колонии.

От казаното дотук е видно, че през първата половина на XIX в. административно-териториалното управление на "заддунавските преселници" претърпява изменения и по форма /попечител, Бесарабска кантора за чужди заселници, Управление на "заддунавските преселници"/, и по съдържание.

Създаването на самостоятелен [централен] орган за управление на новите

граждани на Русия в новозавзетите територии се обуславя от външно-политически фактори и се свързва с необходимостта да се защитят преселниците от посегателства върху техните лични, граждански и имуществени права от помещици и местни органи на властта в Новоросийския край и в Бесарабска област. Начело на тази институция за управление на преселниците през първата четвърт на XIX в. са чиновници, близко свързани с преселническите среди — А. Я. Коронелли, Д. П. Ватикиоти, С. И. Малевинский, а над тях са М. И. Кутузов и И. Н. Инзов. В тяхната дейност доминират попечителните функции. С това именно се обяснява фактът, че попечителите са на страната на откъддунавските изселници в борбата им за заселване на държавни земи в Бесарабия, а Д. П. Ватикиоти фактически оглавява тази борба.

Попечителните функции на Управлението на "заддунавските преселници" обаче постепенно се заменят с контролни, надзорни, фискални и съдебни. То се превръща в обикновено поделение от структурата на административните органи на царизма от предреформения кризисен период в развитието на Русия. Такъв го прави съществуващата законодателна база. Но ръководителите на Управлението в лицето на М. Бутков, Г. Чернявский и др. не стоят само на стража за запазване на порядъка и законността, а използват служебното си положение за бързо забогатяване и за въвеждане на крепостнически форми на експлоатация.

Окръжните прикази [управления] са средното звено в системата на административно-териториално управление на "заддунавските преселници". Съгласно Указа от 29 декември 1819 г. те са Кагулски, Прутски, Измаилски, Буджакски. Впоследствие става обединяване на първите два окръга в Кагулско-Прутски, Буджакският се наименува Горно-Буджакски, като се образува и Долно-Буджакски след новото изселване на българи в Русия през 1828—1830 г. Без промяна остава Измаилският окръг.

Институцията старшина [чиновник, помощник на попечителя] възниква към средата на второто десетилетие на XIX в. На тази длъжност са избирани изявени представители на преселниците, участници в освободителните борби, в Българската земска войска. Като помощници на Д. П. Ватикиоти те извършват значителна дейност по настаняването на преселниците в Буджака.

Трябва да се отбележи, че понеже до 1819 г. тази длъжност има временен характер, нейните функции не са строго фиксирани. В документите тя се именува освен с думата "старшина", още "староста" [старейшина] и "хотарничанский пятидесятник" [обществен петдесетник]. Известни са имената на няколко преселници, изпълняващи функциите на "старшини": това е "староста Динко"⁴⁰, "хотарничанският петдесетник" Константин Койчо⁴¹, както и "старшината" на заддунавските преселници в Гречанския район И. П. Ватикиоти, брат на Д. П. Ватикиоти⁴². В рапорт до А. Н. Бахметев от 23 януари 1817 г. Д. П. Ватикиоти обосновава необходимостта да се реши въпросът за определяне на "старшините"

въ всеки район. Няколко дни по-късно се иска утвърждаване на избраните от реселниците "старшини": стотиците от българската земска войска И. Манглер, [Кутир, И. Ватикиоти и петдесетниците от същата войска К. Койчо и В. Рубин]⁴³. Обяснява се, че те, "както и ние, преселниците, имаха щастието да служат с нас миналата война с турците; сподвижници на славата на синовете на Русия, на които ние имаме пълно доверие и храним към тях уважение за безпристрастното им към нас разположение, бивайки още в Българската земска войска заедно, когато през цялото време на войната полагаха своите грижи за нас"⁴⁴. През април 1817 г. Първият департамент на Бесарабското областно управление смята, "че не само че не е излишно, но даже и ще е много полезно във всеки район, в който живеят българи, да има по един чиновник, избран от тях самите", който да поддържа връзка със земските полицейски началници по въпроси, касаещи реселниците⁴⁵. Успешната дейност на районните старшини при устройството на преселниците в Буджака убеждава царската администрация в необходимостта да се запази длъжността "старшина" при управляването на новосъздадените по каза от 29 декември 1819 г. окръзи на "заддунавските преселници". Въпреки това не е разработена инструкция за функциите на окръжните прикази [управления]. В "Устав на колонииите на чужденците в Империята" са включени няколко члена, засягащи статута на окръжния приказ и неговия старшина⁴⁶. Така в чл. 15 определя щатът на окръжния приказ — окръжен глава или *выборный* и двама *испичери* [съветници], а в чл. 17 се добавя, че ще има и един писар. Чл. 25 определя годишен мандат на окръжния глава, а чл. 35 — заплатата му в размер на 5 бли и 72 копейки. Чл. 40 гласи, че "предмет на дейност на окръжните... прикази е щият, какъвто имат селските началства в държавните селища" и препраща за справка към инструкциите за вътрешния ред в Новоросийските колонии, издадени през 1801 г. и 1803 г. Важно значение има чл. 46: решението на окръжния приказ е действително само в случай, че е "изслушано, обсъдено и прието от всички членове", т. е. от окръжния глава и двамата съветници. В чл. 50 е записано, че ведомството на окръжния приказ обхваща всички причислени към него селища". Може да се обобщи, че и в този "Устав на колонииите..." не са определени ясно функциите на окръжния приказ. Все пак е ясно, че той разрешава същите въпроси, каквито урежда и селският приказ, но в мащабите на окръга. Освен това окръжният приказ урежда и проблеми, възникващи между общините и техните власти в своя окръг. Главното в неговата дейност всъщност е да уведомява царските общини за разпореждания и указания на висшестоящите органи и да организира изпълнението им, строго да следи за изпълнението на многочислените лични и натурални налози, да урежда конфликтни ситуации между преселнически селски общини. Окръжният приказ става типична административна фискално-полицейска институция, подразделение във феодалния държавен апарат на царска администрация, частично приспособена към спецификата на управление на "заддунавските преселници".

През първите десет-петнадесет години за колонисткия статус е характерно избирането на окръжните старшини по правило измежду преселниците. През 20-те и 30-те години на XIX в. в числото на окръжните старшини са споменатите Константин Койчо⁴⁷ и Иван Ватикиоти. До Руско-турската война от 1828—1829 г. окръжни старшини са Атанас Мистанков, българин, участник в сръбското въстание през 1804—1813 г.⁴⁸ Но от 30-те години на XIX в. вече започва подмяна на окръжните старшини с лица измежду царските чиновници, хора от еснафското съсловие или офицери в оставка. Най-известни са братята Андрей и Пьотър Илашкови, измаилски еснафи⁴⁹. От началото на 30-те години Андрей Илашков е старшина на Горно-Буджакския окръг на мястото на К. Койчо, а брат му Пьотър — старшина на новообразувания Долно-Буджакски окръг. Прилагайки най-различни форми за забогатяване, включително барщината [безплатен труд на крепостни селяни], злоупотребявайки и със служебното си положение, братя Илашкови за кратко време се превръщат в крупни земевладелци⁵⁰.

Старшина на Измаилски окръг до 1844 г. е П. Сатовский. Длъжността помощник-старшина не е предвидена в "Устав на колонииите...", но и тя се заема от лица, които не принадлежат към колонистите. Известни са имената на двама от тях — Осматеску и Безотоснов.

Тази генерация ръководители на окръжните прикази, както и чиновниците от Управлението не познават миналото, традициите, обичаите и нравите на "заддунавските преселници". В дейността си те се ръководят от лични интереси. Злоупотребленията стават повсеместно явление, което поставя под съмнение спазването на елементарните права на преселниците. Така жителите на Комрат обвиняват старшината на Горно-Буджакския окръг А. Илашков за липса на големи количества пшеница в обществените магазини. За да скрие кражбата, А. Илашков предлага на общинските съдебни заседатели "да се докладва на окръжния приказ, че запасното количество пшеница е в магазина". Съдебните заседатели, както и гражданството отказват да направят това. Тогава А. Илашков извиква в селския приказ около 40 колонисти и нанася с пръчки жесток побой на съдебния заседател Стоянов. Едва след тази публична разправа А. Илашков постига своето⁵¹. Ето защо не е учудващо, че острието на масовите протести на колонистите през първата половина на 40-те години на XIX в. са насочени преди всичко срещу администрацията на окръжните прикази⁵². Игнорирайки действащото в колонииите законодателство, окръжните старшини в крайна сметка обективно се противопоставят на политиката на руското правителство по отношение на "заддунавските преселници" и нейната балканска външнополитическа ориентация.

Низшето, първичното звено в административната структура на властта в поселенията на "заддунавските преселници" се появява според събраните от нас данни наскоро след края на войната от 1806—1812 г. Още през 1815 г. се поставя въпросът преселниците да имат "избрани измежду себе си чиновници".

В документи от 1816 г. има подписи и на длъжностното лице "староста" [старейшина, кмет]⁵³. През юни с. г. споменатият генерал Л. Л. Бенингсен предлага на А. Н. Бахметев защитата на преселниците да се извършва от старшини, избрани "от самите българи из своята среда лица, чийто брой от шест души смятам, че ще бъде достатъчен"⁵⁴. Както се вижда, става дума по-скоро за избиране на старшини не в отделни селища, а за районите, населени с преселници. Самият А. Н. Бахметев разглежда института на старшините двойко както на ниво район, така и на ниво отделно поселение. Той предписва на Д. П. Ватикиоти: "старшините в окръжните градове, старшините в градовете с полиция и тези в поселенията са длъжни да изпълняват същите обязанности, каквито имате и вие относно защитата на преселниците от притеснения"⁵⁵.

В борбата за устройство на "заддунавските преселници" в Буджака селските старейшини или старшини играят важна роля при защитата на сънародниците и съгражданите си от посегателства и експлоатация от страна на бесарабските помещици и местните земски полицаи. На тях, както и на окръжните старшини се ослани Д. П. Ватикиоти при извеждането на преселниците от други райони на Бесарабска област и настаняването им в Буджака⁵⁶.

Наскоро след обнародването на Указа от 29 декември 1819 г. и решението на Министерството на вътрешните работи от 20 март 1820 г. председателят на Попечителния комитет И. Н. Инзов съставя "Инструкция за задълженията на селските прикази с разяснение на начина, по който са длъжни да управляват и като се грижат за селяните от своето село, какво да се изисква от селяните; прибавени са и правилата за жителите, как всеки да се държи и към какво да се придържа, за да достигне благополучие и спокоен живот"⁵⁷. Инструкцията е издадена на български и на руски език през 1821 г. в Кишиневската духовна консистория [съвет]⁵⁸.

Един от първите членове на "Инструкцията" на И. Н. Инзов задължава "заддунавските преселници" да "се подчиняват и покорстват на закона, на каноните и порядките на църквата и нейното учение", да изпълняват религиозните заповеди, да се приобщават към светото тайнство, да поддържат църквите и да ги ремонтират своевременно, за което всеки селски жител "трябва да пожертва нещо от излишъка на продукцията си"⁵⁹. Селският старейшина [кмет] е длъжен "да вразумява" тези, които не изпълняват наставленията, а ако това не помогне, то "тогава трябва да уведоми началството за тях и да бъдат побени за наказание". Селският приказ е длъжен да следи колонистите да са почтителни и вежливи със свещеника и да не допускат младите семейства да се разделят от по-възрастните без уважителна причина. Ако в селото започнат аздори, делене на партии, то селският приказ е длъжен "да уведоми началството" особено "за главните нарушители на вътрешния порядък, покойствие и благополучие".

В "Инструкцията" се предвижда избиране на двама селски помощник-кметове

или старейшини, определя се щатът на селския приказ⁶⁰, неговите права и задължения. Така на селския приказ се дава право да разглежда жалбите на преселниците; да им издава временни билети /паспорти/ при напускане на колонията; да арестува провинилите се колонисти и да ги използва за обществена работа "без възнаграждение"; да следи в колонията да не живеят лица "без лична карта", а също "тълкуватели", които изопачават смисъла на законите и правилата, както и "подстрекателите на незаконни постъпки или вредни действия"; да следи колонистите да не напускат селата си без разрешение. Селският приказ е длъжен да дава сведения на окръжния приказ за наемните работници в колонията, за тяхното поведение и отношение към работата. Неговите ръководители са задължени "да наглеждат поведението на младите хора, за да не устройват буйни и други порочни постъпки". Ако узнаят за "зловредни замисли на някого, длъжни са да следят бдително и тайно такива хора... да донасят за тях на началството"⁶¹. От казаното е видно, че на селските прикази са дадени големи права от административен, полицейски и даже съдебен характер.

В "Инструкцията" на И. Н. Инзов се определя ролята на селския приказ и в стопанската дейност на колонистите. Той е длъжен да следи цялостно тази им дейност, в това число всяка година от всяко домакинство "да се засаждат поне по 30 дръвчета от различен вид" и ако някой не изпълни това задължение, да бъде наказан и глобен. Селският приказ е длъжен също да разпределя земята на колонията на общоселска мера, земя за оран и пасбищни участъци, да се дели "земята равномерно и добросъвестно", да не се орат мерите, да се засява цялата орна земя и т. н.⁶²

"Инструкцията" на И. Н. Инзов играе положителна роля, тъй като регламентира цялостно живота на колонистите и предотвратява разпространението върху тях на местните крепостнически традиции и закони. Съвременниците отбелязват, че нейното приложение "спомога за благополучието на тези колонии"⁶³.

Тази "Инструкция" е в сила до 1832 г., когато е приет "Уставът на колонистите на чужденците в Империята". В него правата и задълженията на селския приказ са определени по-подробно. Вменени му са и нови функции вече като първично звено от феодално-бюрократичния апарат. Главната му функция е да разпределя и събира от преселниците поземления данък, многочислените земски и общински парични налози, да организира изпълняването на натуралните повинности, да преразпределя през определен период от време орните земи.

Селският приказ се ръководи от "выборный" [кмет], двама "добросовестни" [съветници] и селски писар. Кметът и съветниците се избират на общо събрание за 2 години. Могло да бъдат избирани за нов срок, но могло да бъдат и отзовавани от длъжност предсрочно⁶⁴. Макар че в дейността си зависели от селяните си, селските кметове /главно те/ са в непосредствено подчинение на

окръжните старшини. След 1819 г., когато от областното и от окръжните /районните/ управления на преселниците отпадат попечителните им задължения, окръжните старшини се стремят всячески да дезавоират пълномощията на селските прикази. Не са редки случаите, когато това им се отдава да постигнат. Те подкрепят кандидатурите на заможните колонисти, които след това угодничат пред тях, а и самите те прибегват до давлени и заплахи, за да заставят селските събрания да изберат доверениците им. Има случаи, когато Управлението на "задунавските преселници" заставя колонистите да приемат за членове на общината лица без колонистки статус, а след това да бъдат избрани за кметове⁶⁵. Не са редки случаите, когато кметът не е избран, а назначен от управителя на окръжния приказ. Към това се прибегва особено често през периода на изострянето на социалните отношения в колонииите⁶⁶.

Казаното за селските кметове в пълна мяра важи и за съветниците и особено за писарите. Макар че формално нямали никаква власт, поради това че между колонистите има малко грамотни, които да могат да водят деловодството на руски език, писарите обикновено са външни лица, свързани с по-висшото началство и проводници на неговата политика. Използвайки положението си, много от писарите за кратко време стават богати и влиятелни лица в колонииите.

Този процес на настъпление срещу правата на колонистите предизвиква рязък отпор. През август 1843 г. например колонистите от с. Баурчи се обръщат към окръжния приказ с искане да се смени кметът. Властите са принудени да го удовлетворят, като за кмет е избран Стани Плукчи⁶⁷. Жителите на с. Кубей се оплакват от това, че "селският кмет се назначава от началството противно на закона" и искат да се свалят от длъжност помощникът на окръжния старшина някой си Падалку, селският писар Глудов, кметът Фучиджи, а ония колонисти, които ги поддържат, поддържайки и ръководителя на Управлението на "задунавските преселници", да се лишат от колонистки статус "като вредни за нашия народ"⁶⁸. Жителите на с. Казаяклия в Горно-Буджакски окръг настояват да се отстранят окръжният старшина и помощника му, селският писар и "вредните" колонисти, включително членовете на селския приказ Драган Иванчев и Чака Стефогло⁶⁹. Жителите на с. Чумлекъой в Долно-Буджакски окръг се оплакват, че "колонисткото Управление си присвоява правото по свой произвол да определя селските членове /на приказа — б. м. И. Г./, от което произлиза голямо зло"⁷⁰. Такива жалби за произволи на управленческия и иновнически апарат има от селата Чешмя-Варуита и Каракурт от Измаилски окръг, от селата Дюлмен /Гюлмен/, Дмитриевка, Пандаклий, Селиоглу, Еникъой Долно-буджакски окръг⁷¹.

В някои села се стига до безредици. В колонията Дезгинжа селяните искат да се смене от длъжност кметът С. Урсу, който не е преселник. През 1835 г. старшината А. Илашков нарежда същият да се включи в числото на преселниците. Селяните два пъти отказват да направят това. След като А.

Илашков наказва няколко колонисти, С. Урсу е зачислен като колонист. Впоследствие, без да е избран, е утвърден за кмет на селото. Смятайки това за закононарушение, на общоселско събрание през февруари 1843 г. селяните избират за кмет Йордан Чобаника, а когато той се отказва — Николай Дели. Но окръжният приказ отново "утвърждава" за кмет С. Урсу. През август 1843 г. селяните отново настояват да се смене от длъжност С. Урсу и когато искането им е отхвърлено, избират за кмет Г. Мутафу и вземат от Урсу селския печат. Последният, поддържан от селския писар Иванов, се обръща за помощ към окръжния приказ. Колонистите са заставени да върнат печата едва тогава, когато пристигат Г. Чернявский, чиновник от Управлението на "задунавските преселници", и Осматеску, старшина на окръг, които арестуват избраните от селяните нови съветници и кмета, отвеждат ги в Болград, където са публично жестоко бити. А за усмиряване на селяните в колонията са изпратени казаци⁷². Такива противоборства между органите на властта и колонистките общности стават още в Болград, Комрат, Бешаме, Казаяклий⁷³.

Ето по този начин селските прикази на "отвъддунавските преселници" загубват своите охранителни функции. Премачкани от местния бюрократичен апарат, те се превръщат в административно звено, провеждащо политиката на руската феодална класа.

Но балканският фактор, обуславящ особеностите на политиката на царското правителство към Бесарабска област като цяло и в частност към "задунавските преселници", продължава да действа. През 40-те — началото на 50-те години той се проявява във връзка със засилването на националноосвободителното движение на българския народ /Браилските бунтове от 1841—1843 г., селските въстания, културното възраждане, националноцърковните борби/ и изострянето на Източния въпрос. Засилването на социалното напрежение в колонииите на "задунавските преселници" и борбите срещу местната администрация не могло да останат дълго неизвестни в българските земи. Царските власти разбират какво отрицателно влияние биха имали тези събития особено ако се стигне до масово бягство на преселниците. За такива намерения съобщава началникът на измаилската крепостна жандармерийска команда Немирович-Данченко. По негово мнение причините за недоволството в колонииите са резултат от повишаването на данъците и повинностите; използването на безплатен труд на бедните и средни колонисти от местната администрация за изораване на нейните земи, прибиране на реколтата и превозване на продукцията; от намаляването на свободните земи в колонииите; от въвеждането на откуп за продажба на произвежданата от колонистите продукция и от нарушаване на "Устава на колонииите". Немирович-Данченко пише: "Причината за това тяхно намерение да се изселят се състои в притесненията, обидите и непосилните данъци, прилагани от Управителя на преселниците и от неговите помощници"⁷⁴.

Изисквайки от бесарабския военен губернатор П. И. Федоров в началото на

1843 г. да не допуска "подобни безредици" [бягство зад границата], министърът на държавните имоти П. Д. Киселъв нарежда да се направи разследване на причините за недоволството на преселниците. Той изразява надежда, че "истината ще бъде открита, злоупотребите — спрени и виновниците наказани или пък клеветите — изобличени и пресечени със строги мерки"⁷⁵. Федоров обаче успява да издейства разследването да се извърши от Е. Ган.

През февруари-март 1843 г. с такава цел Е. Ган обикаля колонии. В хода на разследването той застава изцяло на страната на М. Бутков и се наема да оправдае през Киселъв него, както и окръжната и селската администрация⁷⁶. Може да се приеме, че Киселъв остава доволен от резултата на разследването, тъй като има положително мнение за Е. Ган⁷⁷. Но през лятото и есента на 1843 г. обстановката в колонии рязко се изостря. За потушаване на вълненията се прибегва до военна сила, като в някои колонии са въведени казашки отряди. По същото време избухва третият Браилски бунт⁷⁸, за което руският консул в Молдавското княжество съобщава в Министерството на външните работи. Обезпокоен, граф К. Несселроде пише на Федоров, че е необходимо да се следи за дейността на българите⁷⁹. П. И. Федоров, по това време генерал-губернатор на Новоросийска и на Бесарабска военни губернии, изисква от Е. Ген, а също от земските началници на Кагулски и Акермански окръзи да засилят надзора "на действията на българските бесарабски колонисти", като се вземат предпазителни мерки "в случай че между тях се появи някакво подозрително лице, подстрекаващо ги да участват в политическите замисли на заддунавските им съотечественици"⁸⁰. Непокойната обстановка в българските земи застава руските власти да започнат отново разследване на причините за вълненията в колонии на "заддунавските преселници"⁸¹.

П. Д. Киселъв взема решение да се създаде специална следствена комисия, оглавена от П. И. Атрешков, чиновник в Министерството на държавните имоти.

Комисията на Атрешков съсредоточва вниманието си върху въпроси, отнасящи се до вътрешните порядки в колонии. Тя събира много факти за злоупотреби на местните органи на властта и за нарушения на действащите законодателни актове. Тя проследява законността на изборите на окръжните старшини и селските кметове. Комисията смята, че злоупотребите в колонии произтичат от това, че окръжните старшини не се назначават, а се избират, поради което не може да се осъществява необходимият контрол върху дейността им от висшестоящите държавни органи. Поради това те "имат даже по-голяма власт в своите окръзи, отколкото съответните началници, управляващи държавните селища"⁸².

Що се отнася до селските кметове, комисията на Атрешков установява, че някои от тях са назначени от окръжните старшини и от Управлението. Тя се обявява против такава практика, тъй като това води до "лишаване на колонистите

от възможност да са в течение на своите обществени работи" да се предпазват от угнетяване⁸³.

Дейността на комисията на Атрешков оказва положителна роля върху функционирането на местните органи на управление на "заддунавските преселници". Тъй като някои форми на феодална експлоатация загубват своята сила, вниманието е насочено към отстраняване на компрометирани чиновници и изкореняване на злоупотребите на местната администрация. За тази цел се повишава ролята на общоселското събрание, на което се решават всички важни за общината въпроси. То поема по-строги контролни функции по отношение на служителите в селския приказ. Прекратява се практиката да се назначават такива служители. На много места са проведени нови избори, а изобличените в злоупотреби са отстранени. Въпреки препоръката на комисията на Атрешков окръжните старшини, съветниците и кандидатите за тези длъжности се определят по старата система, чрез избори. Някои окръжни старшини /А. Илашков, П. Сатовский/ и техни помощници /Безотосний, Осматескул/ са уволнени, а на тяхно място са назначени избрани от колонистите из своята среда лица /С. Панов — старшина на Измаилски окръг, Д. Койчо — на Горно-Буджакски окръг/. По-строг става контролът на начина, по който се провеждат изборите за селските и окръжните прикази. Кадрови промени има и в Управлението на "заддунавските преселници" — през май 1844 г. е отстранен М. Г. Бутков, а през юли 1845 г. — неговият помощник Г. Е. Чернявский.

Засилва се контролът над дейността на органите за управление на "заддунавските преселници" от страна на Попечителния комитет и Министерството на държавните имоти. Макар че и през следващите години, както свидетелстват архивните документи, проявите на злоупотребления, корупция, използване на служебното положение, избирането на неподходящи лица и др. остават да съществуват, в крайна сметка местните органи на управление изпълняват по-сполучливо своите функции.

Процесът на заселването на пустеещите земи на Буджака със "заддунавски преселници" е съпроводен с формирането на органи за тяхното управление. Трите звена, съставляващи това управление /селски приказ, окръжен приказ, попечителният институт, заменен с Управлението на "заддунавските преселници"/, представляват затворена административна система, която не е подчинена на органите на управление на Новоросийския край и Бесарабска област, а на специално създадения през 1818 г. в рамките на Министерството на вътрешните работи, после в края на 30-те години на XIX в. — към Министерството на държавните имоти Попечителен комитет за чуждите заселници в южните райони на Русия. Това свидетелства за своеобразно

административно-териториално устройство на населението на Булжак, което има определени автономни функции на самоуправляваща се територия. Това своеобразно се определя от политиката на Русия в Бесарабска област и от стременията да се засили нейното влияние на Балканите, в частност в българските земи. Откъдето идва мнозинството от "заднунавските преселници". Законодателно тази политика получава израз в Указа от 29 декември 1819 г. и в Устава на колонните на чужденците в Империята от 1832 г. /президиан през 1842 и 1857 г./.

През 30-те – 40-те години на XIX в. длъжностите в органите за управление на "заднунавските преселници" се заемат както от преселници /в селските прикази и частично в окръжните прикази/, така и от представители на различни сословия в Русия /военни, дворяни, селяни/. Под влияние на вътрешнополитическите процеси, протичащи във феодална Русия, управленческият апарат се превръща от защитник на интересите на "заднунавските преселници", какъвто е през първата четвърт на XIX в., в един от главните органи за експлоатация. Това води до злоупотреби и възвеждане на крепостнически форми на експлоатация, което от своя страна предизвиква силна империя са принудени през средата на 40-те години да извършват определени кадрови промени на всички равнища на управленческия апарат. В резултат на това настъпва временно подобряване на дейността на селските и окръжните прикази и на управлението на "заднунавските преселници", в частност за съблюдаването на действащите закони. Все пак тези органи безвъзвратно забравят поначителните си функции като защитници на интересите на "заднунавските преселници".

БЕЛЕЖКИ

¹ К у н и к и в, П. Кратко статистическое описание Задунайской области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте 1812 года. СПб., 1813. В а ж о в, Н. Записка о состоянии управления в Бессарабии 1813 г. — В: Записки Одесского общества истории и древностей. Т. XXII. Одесса, 1879. Н а к о, О. Очерк гражданского устройства Бессарабской области с 1812 до 1828 гг. — В: Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса, 1900. Х а л и в, И. Н. Краткий очерк гражданской истории в Бессарабии. Юбилейный сборник Бессарабского губернского земства. Кишинев, 1912. К а с е о, Д. А. Россия на Дунае и образование Бессарабской области. М., 1913. С у р и л о в, А. В. Управление Бессарабской областью в 1812–1817 гг. — В: "Сборник юрид. фак. Одесского ун-та", 1954, Т. 2, 93–104; А н ц у о в, И. И. Ж у к о в, В. Реформа в управлении Бессарабией с 1818 по 1828 гг. — В: "Учен. зап. Книгиневского ун-та", 1957, Т. 26, 145–159. С у р и л о в, А. В. Переходный совет Бессарабской области до "Устава образования" 1818 г. — В: "Учен. зап. Книгиневского ун-та", 1960, Т. 52, 109–114; А н ц у о в, И. Система управления государственными крестьянами Бессарабской области по реформе П. Д. Киселова

(1812–1829). — В: "Група Центр. Гос. архива МССР", 1962, Т. 1, 137–148. Г р о с у д, Я. С. Труды по истории Молдавии. Кишинев, 1982, и др.

² Той има политически облик. По данни от 1819 г. българите в галузите са около 80–83%, молдованите — 14,5%. Има още албанци, гърци, украинци и др. Вж: К л а у с, А. Наши колонии. СПб., 1869; А н ц у о в, И. А. Аграрные отношения на юге Бессарабии /1812–1870 г.г./ Кишинев, 1978, 26–31.

³ Подробно вж.: С к а л е к о с к и я, А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса, 1848; К л а у с, А. Цит. съч.; П о т о х и я, С. Искон Иран Николай. Византийский очерк. Болгария, 1904; Д е р ж а в и ц, Н. С. Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). София, 1914; М е ш е р о к, И. Антикрепостническа борба в галузите и болгар в южна Бессарабия в 1812–1820 г.г. Кишинев, 1957. Силикт. Преселение болгар в Южную Бессарабию (1828–1834). Кишинев, 1965. Силикт., Социально-экономическое развитие болгарских и галузских сел в южной Бессарабии (1806–1856). Кишинев, 1970; Т и т о р о в, И. Выпирание в Бессарабию. София, 1905 и др.

⁴ Цит. по: К а с е о, Д. А. Россия на Дунае и образование Бессарабской области. М., 1913, с. 216.

⁵ К р а ж и н о в с к а я, К. П., Р у с с е в, Е. М. О некоторых формах классовой борьбы заднунавских переселенцев в Бессарабии в первые десятилетия XIX века. — В: Изв. Молд. филиала АН СССР, 1961, № 2 (80), с. 27.

⁶ А н ц у о в, И. А. О некоторых особенностях политики царского правительства в отношении государственных крестьян Бессарабской области (1812–1869 г.г.) — В: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1959. М., 1961, с. 229.

⁷ История Молдавии. Документы и материалы. Т. 2. Устройство заднунавских переселенцев в Бессарабию и деятельность А. П. Поняковского. Сост. К. П. Кривоносова, Е. М. Русова. Кишинев, 1957, 207–208.

⁸ А н ц у о в, И. А. Аграрные отношения... 23–24, 40, 46.

⁹ Б а ч и н с к и я, А. Д. Сербия и болгария в Усть-Дунайском Булжакском князевом войске (1806–1807 г.г.). — В: Славянское источниковедение. Сборник материалов. М., 1965, 132–137. Силикт. Основание устану престянского-князьской колонизации Булжакской степи и пирюний Дуна в XVIII — начале XIX в. в. — В: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1964. Кишинев, 1966, 325–331.

¹⁰ История Молдавии. Документы и материалы. Т. 2, 1–2.

¹¹ Там там, с. 4.

¹² История Молдавии. Документы и материалы. Т. 2, 13–14, 21–29, 31–34, 35–37, 39–45, 65–66.

¹³ К о н о б е в, В. Д. Русско-болгарские отношения в 1806–1812 г.г. — В: Из истории русско-болгарских отношений. М., 1958, 272–276; Д о й н о в, Ст. Выпирание национально-освободительного движения. 1800–1812. С., 1979, 181–184; К о н о б е в, В. Д., Ш а т о х и я, Е. М. Из истории политических связей России с руководителями национально-освободительного движения Болгария в 1806–1812 г.г. — В: Известия на Института за история. Т. 20, 377–379.

¹⁴ К о н о б е в, В. Д. Цит. съч., с. 273, 277; Д о й н о в, Ст. Цит. съч., с. 184.

¹⁵ К о н о б е в, В. Д., Ш а т о х и я, Е. М. Цит. съч., с. 385.

¹⁶ К о н о б е в, В. Д., Ш а т о х и я, Е. М. Цит. съч., 380–385.

¹⁷ История Молдавии. Документы и материалы. Т. 2, 23–25.

- ¹⁸ Мещерюк, И. И. Антикрепостническая борьба гагаузов и болгар Бессарабии в 1812—1820 г. г. Кишинев, 1957.
- ¹⁹ Грек, И. Ф. О проектах планов устройства выходцев из-за Дуная на положении казачьих войск на юге России в конце XVIII — начале XIX в. — В: Изв. АН. МССР, сер. обществ. наук, 1976, № 3, 46—54.
- ²⁰ История Молдавии. Документы и материалы. Т. 2, с. 220.
- ²¹ Пак там, 236—237.
- ²² Мещерюк, И. И. Антикрепостническая борьба гагаузов и болгар в Бессарабии в 1812—1820 г. г., 76—77, 86—87.
- ²³ История Молдавии. Документы и материалы. Т. 2, 542—547.
- ²⁴ Поточкия, С. Цит. съч.
- ²⁵ Мещерюк, И. И. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в южной Бессарабии /1808—1856 г. г./ Кишинев, 1970, 16—17.
- ²⁶ Русский архив, 1900, № 12, с. 597.
- ²⁷ Свод законов Российской империи. Т. XII. Ч. первая, Тетрадь 4. СПб. 1857. За пръв път е издаден през 1932 г. и превзидан след това през 1842 и 1857 г. с допълнения и изменения.
- ²⁸ Този въпрос е подробно изяснен. Фактите вж.: Мещерюк, И. И. Социально-экономическое развитие...; Аницупов, И. А. Аграрные отношения...; Грек, И. Ф. Общественное движение и классовая борьба болгар и гагаузов юге России /конец 20-х — середина 509-х г. г. XIX в./, Кишинев, 1988.
- ²⁹ Национален архив на Република Молдова /НАРМ/, ф. 305, оп. 1, д. 389, л. 109—112; д. 369, л. 53—54, 57—60. Например, Г. Е. Чернявский, дворянин от Харьковская губерния, се учил в Ришельевския лицей, но не го завършва. През 1822 г. постъпва на работа в Одеския търговски съд. После е изпратен в Одеския строителен комитет, откъдето е командирован в Управлението на пътните съобщения. През 1825 г. той попада на служба в Попечителния комитет на чуждите преселници в Южна Русия, а след две години го приважат в Бесарабската кантора да се занимава с "заддунавските преселници". Тук изминава служебната стълбца от губернтски секретар, колежки секретар до титулярен съветник. В Управлението на "заддунавските преселници" съставя отчети, прави ревизии в колонияте, замества М. Бутков при негово отсъствие. По време на масовите въстания от 1842—1844 г. се разправя жестоко с участниците в тях. През май 1844 г. е назначен на мястото на Бутков и едва през 1845 г. е освободен от тази длъжност. От 1846 г. Чернявский е пристав в Гражданския отдел на Одеската градска полиция. В края на 1854 г. той е назначен за надзорник на колонияте от чуждите преселници в 4-ти окръг на Херсонска губерния и уволнен от тази длъжност през 1870 г. по собствено желание поради преклонна възраст. Вж.: Гос. архив Одесской обл., ф. 6, оп. 4.
- ³⁰ Грек, И. Ф. Общественное движение..., 57—94.
- ³¹ Материалите на следствената комисия вж.: НА РМ, ф. 305, оп. 1, д. 388, 389, 390, 393, 394; оп. 2, д. 387, 398.
- ³² Централный Государственный исторический архив Санкт-Петербурга /ЦГИАСПб/, ф. 383, оп. 5, д. 4367, Ч. I, л. 52—54, 58.
- ³³ НА РМ, ф. 2, оп. 1, д. 3749, л. 33—34.
- ³⁴ Пак там, д. 3511, л. 177.
- ³⁵ НА РМ, ф. 305, оп. I, д. 394, л. 82—83; д. 389, л. 231—234, 237, 246—252.
- ³⁶ Пак там, ф. 2, оп. I, д. 3749, л. 33.
- ³⁷ Пак там, д. 3511, л. 177.
- ³⁸ Пак там, д. 3749, л. 41.
- ³⁹ ЦГИА СПб, ф. 383, оп. 5, д. 4367, ч. I, л. 158—159.
- ⁴⁰ История Молдавии. Документы и материалы. Т. I, с. 150, 158.
- ⁴¹ Пак там, с. 254.
- ⁴² Пак там, с. 286.
- ⁴³ Пак там, 342—344.
- ⁴⁴ Пак там, 343—344.
- ⁴⁵ Пак там, 378—379.
- ⁴⁶ Свод законов Российской империи. Т. XII, Ч. II, Тетрадь 4, Чл. 13, 15, 17, 25, 35, 40, 44, 46, 47, 48, 50.
- ⁴⁷ Тодоров, Н. Филихи Етерия и българите. С., 1965, 73—74.
- ⁴⁸ Конобеев, В. Българското националноосвободително движение. С., 1972, с. 258.
- ⁴⁹ И. Мещерюк погрешно смята, че са преселници. Вж.: Мещерюк, И. Социально-экономическое развитие..., с. 208.
- ⁵⁰ Мещерюк, И. Социально-экономическое развитие..., 208—213.
- ⁵¹ НА РМ, ф. 305, оп. 1, д. 389, л. 267—268.
- ⁵² Мещерюк, И. Социально-экономическое развитие..., 208—218; Грек, И. Цит. съч., с. 63.
- ⁵³ История Молдавии Документы и материалы. Т. 2, с. 113.
- ⁵⁴ Пак там, с. 220.
- ⁵⁵ Пак там, с. 238.
- ⁵⁶ Пак там, с. 216; Мещерюк, И. Антикрепостническая борьба..., с. 77, 86—87.
- ⁵⁷ Публикуван е от Поточкия, С. Инзов, Иван Никитич, Биографический очерк. Бендеры, 1904, 99—121.
- ⁵⁸ Поглубко, К. Весна освобождения. Кишинев, 1978, с. 103.
- ⁵⁹ Поточкия, С. Цит. съч., 100—101.
- ⁶⁰ Пак там, с. 103.
- ⁶¹ Пак там, с. 104, 106—107, 109—110, 117.
- ⁶² Пак там, 107—108, 115—116.
- ⁶³ Журнал Министерства государственных имуществ. 1847, № 1, с. 70.
- ⁶⁴ Грек, И. Общественное движение..., 58—60.
- ⁶⁵ Пак там, 89—90.
- ⁶⁶ Пак там, 86—87, 91; Государственный архив Одесской области /ГАОО/, ф. 6, оп. 6, д. 45 — преписка за незаконни действия на кмета Курчи Тодор Бербера.
- ⁶⁷ НА РМ, ф. 305, оп. 1, д. 389, л. 69—71, 93—94; ЦГИА СПб., оп. 5, /1842 г./, д. 4367, Ч. I, л. 24—29.
- ⁶⁸ НА РМ, ф. 305, оп. 1, д. 388, л. 50, 63—65, 77.
- ⁶⁹ Пак там, д. 394, л. 2.
- ⁷⁰ Пак там, д. 388, л. 197.
- ⁷¹ Пак там, л. 3, 37, 246, 276, 298, 384.
- ⁷² Пак там, д. 389, л. 185—189, 193; ф. 2, оп. I, д. 3511, л. 179.

⁷³ Г р е к, И. Обществено движение..., 88—91.

⁷⁴ НА РМ, ф. 2, оп. 1, д. 3749, л. 1—3, 11—14, 20, 23—24. През 1844 г. комисията на Атрешков установява факти за бягство на преселници зад границата. Така, жителите на колонията Новопокровка заявяват, че когато през 1843 г. "започна изтегляне на различни колонисти от началството, то нашите мъже... за да не попаднат под такова наказание забягнаха зад границата в турските владения". За това, че "ропот... и намерения" на преселниците "тайно да заминат зад граница... възниква... от това, че... сега последва промяна в продажбата на напитки и свободна търговия на малки количества стоки — без заплащане на такса", свидетелства в свой рапорт и Кагулския земски началник П. Ф. Федоров /Пак там, л. 11/. Комисията прави извода, че не съществува заплаха за масово заминаване зад границата.

⁷⁵ Пак там, л. 27—28.

⁷⁶ НА РМ, ф. 2, оп. 1, д. 3749, л. 51—62.

⁷⁷ Д р у ж и н и, Н. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева. Т. 1, М., 1958, с. 89.

⁷⁸ В е л и к и, К. Цит. съч., 124—156. Бутков и Ган правят опит да свържат вълненията на "задунавските преселници" в началото на 40-те години на XIX в. с Браилските бунтове. Те донасят на висшестоящото началство за установени от тях уж връзки на най-активните участници във вълненията на Н. Франко, И. Велико, К. Койчо със задграничните българи, "въставащи против своето правителство". Е. Ган се опитва да доказва на П. Киселов необходимостта К. Койчо да се изсели от Комрат, който има голямо влияние сред колонистите, обвинявайки го, че е "посредник между нашите и турските българи" /ЦГИА СПб., ф. 383, оп. 5, д. 4367, Ч. 1, л. 38—39, 58; НА РМ, ф. 2, оп. 1, д. 3749, л. 34/. В действителност "задунавските преселници" вземат участие в подготовката на втория Браилски бунт от 1842 г.

⁷⁹ НА РМ, ф. 2, оп. 1, д. 3511, л. 171.

⁸⁰ Пак там, л. 167, 169.

⁸¹ Пак там, д. 3749, л. 50.

⁸² ЦГИА СПб., ф. 383, оп. 5, д. 4367, Ч. 1, л. 427—428.

⁸³ Пак там, л. 8. П. И. Атрешков докладва, че преселниците са напласнени от местната администрация: "Страхът от телесно наказание понякога прави и най-почтените от тях неволни престъпници. Нямайки смелост да откажат нещо на началниците, те подписват актове, без да знаят съдържанието им, или пък да се съмияват в правилността му". В резултат на това от тяхно име се съставят "актове без съгласието и одобрението на колонистите и понякога с подписите само на няколко по-важни собственици. И тези актове получават законна сила и служат като средство за целите на членовете на управлението" /пак там, л. 8—9, 42/.

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ТРЕТИ

БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА КНИГА В БЕСАРАБИЯ

Ч. I. Общ преглед на спомоществателското дело

ЕЛКА ДРОСНЕВА

Историята на българската книга и българския читател все още не е написана. Постиганията на науката и на любителите и почитателите на тази история към днешно време позволяват по-интензивно да се провеждат наблюдения върху историята на книгата и читателя не само в класическите български територии, но и в онези земи, в които в съответното време живеят компактни маси българско по произход население.

С оглед на Бесарабия този въпрос заслужава специално проучване. Централният град — Болград, създаден и цивилизован от българските преселници, заема първенстващо място в развитието на възрожденското книгопечатане и книгоразпространение. По брой на спомоществатели той е с водещо място в самата Бесарабия, а количеството поръчани книги го нареждат на седмо място сред емигрантските центрове. Същите 2041 екземпляра го поставят на 24 място от 1300-те селища, подпомогнали с абонамент или само с парични средства новобългарската книжовност¹. Печатляващ е неговият успех в това дело, толкова повече че градът е млад, възникнал на базата на старо малко селище — Табак — едва в XIX в. и за броени десетилетия успял да натрупа благосъстояние и висока жажда за наука и култура, така че да се извиси до център на книжовен живот не единствено в пределите на Бесарабия, но и в цялостната книжовна дейност на българската възрожденска нация. Не по-малко впечатлява постоянството на неговите жители в насърчаването на новобългарската книга — по предварителни данни за времето от 1843 до 1875 г. те внасят своята лепта за около 35 заглавия, някои от които претърпяват по две издания. Маниерът им е с малки изключения да поръчват умерено количество книги, но при всяка достигнала до тях възможност и в един повече от пъстър списък на хора. Това отличава болградските обитатели от одеските — с колосални понякога поръчки за брой екземпляри, но твърде често дело само на